



Şeyda Büyükcan Sayılır

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eskişehir/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University/Faculty of Humanities and Social Sciences,
Eskişehir/Turkiye



eposta: sbuyukcan@ogu.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0001-8407-9403> - RorID: <https://ror.org/01dzjez04>

Atıf/Citation: Büyükcan Sayılır, Ş. 2024. Kut Belgüsü Bilig: Devlet Alameti Bilgi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/41, 461-475. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1555029>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi (Research Article)
Geliş Tarihi /Received:	23.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	25.10.2024
Yayın Tarihi/Published:	15.12.2024

KUT BELGÜSİ BİLİG: DEVLET ALAMETİ BİLGİ

Öz

Türklerde eğitim, başlangıçta gündelik ve pratik ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşir. Doğumdan itibaren, yaşamın başlangıcından sonuna kadar üzerinde titizlikle durulması gerektiğine inandıkları ve bu inanış çerçevesinde yaşama geçirdikleri çeşitli uygulamalardan oluşan canlı ve dinamik bir süreçtir. Özellikle küçük yaştan itibaren kız ya da erkek fark etmeksizin başlayan eğitim, hayata karşı sağlam bir duruş, ortaya çıkan sorunlar karşısında pratik bir çözüm bulma ve onu hayata geçirmekle başlar. Hayvanların ihtiyacı doğrultusunda başlayan hareketli konargöçer yaşamın gereği olarak, mevsimlerin takibi, güçlü bir kozmoloji bilgisi ve bununla bağlantılı olarak da doğayla uyumlu bir yaşam şarttır. Bu zorlu şartlara ilave olarak bir de düşmanla başa çıkma, yerine yurduna sahip olma ya da yeni yerler keşfetmeye uygun bir kabiliyet ve düşünceye hâkim olma esastır. Bu kadar hareketli ve zor yaşam koşulları içerisinde de özellikle küçük yaştaki çocuk ve gençlerin eğitilmesi için de töre ve bilgelik gereklidir. Erken dönemler için yapılan son araştırmalar, Türklerin belirli bir medeniyet algısına, bilgi ve kültür birikimine sahip olduklarını göstermektedir. Bu kapsamda Türklerin eğitimi, yalnızca bireysel değil fakat tüm toplumu içine alacak şekilde yeteneğin, töreli olmanın, cesaret ve bilgeliğin övüldüğü, ataların unutulmayıp yol gösterici sayıldığı bir anlayışa sahiptir. Gündelik yaşamda eğitim, ordu, askerlik ve meslekî eğitim, son olarak da dini eğitim süreçlerini içine alan geniş bir yelpazede, toplumu oluşturan bireylerin toplumsallaştırılarak eğitildiği gözlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Bilig, bilge, töre, eğitim

KUT BELGÜSİ BİLİG: KNOWLEDGE AS A SIGN OF STATE

Abstract





Education among Turks initially takes place in line with their daily and practical needs. It is a lively and dynamic process consisting of various practices that they believe should be emphasized meticulously from birth to the end of life and that they put into practice within the framework of this belief. Education, which starts especially from a young age, regardless of whether it is a boy or a girl, begins with a solid stance towards life, finding a practical solution to the problems that arise and putting it into practice. A mobile nomadic life, which begins with the needs of animals, requires the ability to follow the seasons, a strong knowledge of cosmology and a life in harmony with nature. In addition to these harsh conditions, it is also essential to have the ability and mindset to cope with enemies, to take care of one's homeland or to explore new places. In the midst of such hectic and difficult living conditions, traditions and wisdom are also necessary for the education of children and young people, especially at a young age. Recent research on the early periods shows that the Turks had a certain perception of civilization, knowledge and cultural accumulation. In this context, the education of the Turks was not only for the individual, but also for the whole society, where talent, tradition, courage and wisdom were praised, and ancestors were not forgotten but considered as guides. It has been observed that the individuals constituting the society were socialized and educated in a wide range of processes including education in daily life, army, military and vocational training, and finally religious education.

Keywords: Bilig,wise,tradition, education

Giriş

Kadim dönemden itibaren Türkler, bilgi ve bilgeliğe hem toplumsal yaşam içinde hem de devlet yönetiminde önem vermişlerdir. Gerçekte erken dönem insanı için bilgiye sahip olmak ve onu hayatının idamesi için kullanmak önemli olduğu kadar hayatiydi. İnsanoğlunun dünyaya neden ve nasıl geldiği, tabiatı ve insanı yaratan kutsal gücün ne olduğu, yabani hayvanlar ya da düşman karşısında nasıl başarılı olacakları, gökyüzünün hareketleri, gece gündüz ve mevsim geçişleri, sert ve soğuk iklimle mücadeleleri, salgın hastalık ve çekirge istilaları, yaralanmalar ve hastalıkları için faydalı bitkilerden yararlanma becerileri içeren tüm yaşamsal bilgiler, yaşamları için son derece gereklidir. Türk mitolojik unsurları oluşturan kozmolojik, kozmogonik düşüncelerin Türk kültürüne yansımalarından da anlaşılacağı üzere, dünyaya geldikleri andan itibaren, "yaratıcı"nın izini sürerek doğada buna dair kanıtlar aramışlardır. Türklerin bu arayışları, farklı din ve kültürlerle etkileşimlerde de kendisini göstermiştir. Çoğunlukla barınma, avlanma gibi gündelik pratik ihtiyaçları için kullanılan bu bilgi ve beraberinde gelen tecrübe ihtiyacı, zaman ilerledikçe savunma için de kullanılmaya başlanacaktı. Sefere çıkacakları zamanı belirlemek ya da göç hazırlıkları öncesi, tabiat olaylarının, "Ülker" adı verilen gezegenlerin, "Gök Kalığı" olarak tanımladıkları büyük âlemin içinde yer alan güneşin, ayın ve yıldızların durumuna göre karar almışlardı. Başlangıç itibarıyla eski Türklerin kadim bilgilerine ve mitolojik öykülerine de kaynak teşkil eden bu merak ve arayış, tarihin ilerleyen dönemlerinde pozitif bilginin aranması ihtiyacını doğurmuştur. Aytoldı'nın oğlu bilge kişi Ögdilmiş, Kutadgu Bilig'de aklı ve bilgiyi temsil





Kut Belgüsü Bilig: Devlet Alameti Bilgi

eder. Kut'un temsilcisi Aytoldı'dır. Bilge kişi olan oğlu Ögdilmiş ise muhtemelen Yusuf Has Hacıp'in kendisidir. (Arat 1979: XXIII) Bilig'de, "Bilgilerin uyuması, bilgisizin ibadetinden daha iyidir; Cahil kişi boş bir kalıptır, bilginin yeri göğün üstündedir." (Kutadgu Bilig 1947; 427)

Türkler için bilig kelimesi aynı zamanda, hikmet, us (akıl) anlamlarına da gelmektedir. Bilgin kişiyi, hoş tutup sözünü dinlemek, böylece erdem kazanmak ve öğrendiğini, bilgiyi işinde kullanmak "Bilge eriğ edhgü tutub sözün işit, erdemini öğreniben ıška sura" sözüyle salık verilirdi. Bilge adı, erkeklere ve yönetici akıl insanlara verilmekte olup unvan anlamında devlet yöneticilerinde "Bilge Kağan" olarak kullanılmaktaydı. Örneğin Köl Bilge Han, gölün suyu kadar bilgiye sahip manalarında kullanılırdı. Aynı şekilde Tonyukuk'un Bilge unvanı da bilgelik derecesine erişmesiyle hak edilmiş bir unvandır. Kendisi, İlderis Kağan'ın "bilgide eşi", yol göstericisi olduğundan sıklıkla bahseder. (Ögel 2020; 614) Tonyukuk, devletin oluşum sürecinde yol gösterdiği Bilge Kağan için, "Kağanımı teşvik edeyim, akıl vereyim, diye düşündüm. Tanrı (bana) bilgi verdiği için ben özüm," şeklinde ifade etmiştir. Küli Çor Yazıtı'nda "bilge eşin için" ifadesi mevcuttur. İslamiyet sonrası Oğuzlarda da akıllı, erdemli, bilge kişilere "yüğrük bilge" adı verilirdi. Türkmenlerin şeceresinde yer alan Oğuz Destanı'nda ismi geçen Korkut Ata ve Türk illerindeki "Kocalar" unvanlarını taşıyanlar da bilge manasına gelen şahsiyetlerdi. (Ögel 2016; 247) Divan'da Türklerin kitaba "bitig" dedikleri belirtilerek bilginin öneminden dem vurulmaktaydı. (Akyüz 2021; 37-38) Türklerle göre, bilgi edinilerek bilge olunmaz; ancak bilgi iyi kullanılabilir ve hayata geçirilebilirse kendisine bilgelik yolu açılır. Bilge insan, muhakeme gücüne sahip, oto-kontrolü iyi yönetebilen, olaylara ve insanlara bütüncül bir yaklaşımla bakabilen, erdemli, adaletli ve en önemlisi de sahip olduğu bilgiyi başkalarının iyiliğine ve menfaatine kullanabilen kişidir. Bir toplumda bilge insanların sayısı arttıkça o toplum gelişecek ve ilerleyecektir. Dolayısıyla eğitime, toplumun bireylerini oluşturan en küçük çocuklardan başlanır. Ardından o çocuğu dünyaya getiren kadına gösterilen toplum içindeki değer ve saygıyla yoğrulur. Bilgi, aynı zamanda yaklaşan tehlikelere karşı hazırlıklı olmayı da getirir. Erken dönemler için bu ilk başta evreni, gökyüzünü ve gökyüzündeki cisimlerin hareketlerini bilmekle başlar. Güneş, ay, yıldızların konumu, mevsimlerin getirdiği sıcaklık-soğukluk dengesi bilinirse ona göre tedbir alınacaktır. Bununla ilgili olarak, Milattan önce 426'da Türkistan'ın en doğusunda bulunan Shan-shan hâkimi Meng-sün, Çince Kua ve Türkçe ırg olarak bilinen kozmik fal işaretlerine düşkünlüğü ile bilinirdi. Öyle ki Sung sarayından yazmalar istemek için elçi yollamış ve daha sonra ırg bitig olarak adlandırılacak ırg kitabının Çince aslının bir nüshasının kendisine hediye edilmesi hususunda özellikle ısrarcı olmuştur. (Esin 1971; 322)

Eski Türklerin bilgiye ulaşmasındaki ana esas ve yöntem, ustalık-çıraklık ve atadan oğula geçen bir eğitim anlayışıydı. Konargöçer yaşam gereği dinamik olmak zorunda kalan Türklerde eğitim toplumda, askerlikte, dinde ve mesleki olarak kendini geliştirip yetiştirmede son derece önemliydi. Yeni doğan çocuklar, kız-erkek ayırmaksızın ilk eğitimi ailede almaktaydı. Yaşamak ve hayatta kalabilmek için 3 yaşına geldiklerinde, ilk ata binme





eğitimlerini koyun, keçi ya da geyik üzerinde tecrübe ederler, ok kullanma becerilerini ise kuşları sapanla avlamak suretiyle geliştirirlerdi. (Sarı 2017; 18) Buradaki amaç, zorlu iklim ve doğa koşullarına karşı dayanıklı olmaktı. Binicilik, ok atma, silah kullanma gibi tamamen zor koşullara yönelik savunma öncelikli bir eğitimden geçme Türklerde yaşamın gereği idi. Mücadele etme ve varolma ihtiyacından doğan ruhsal ve fiziksel dayanıklılık esastı. Yılda birkaç defa düzenlenen toy ve kengeşlerde oynanan oyunlar, bu durumlar için kullanılmak üzere önemli bir tatbikat ve aktivite alanlarıydı. Türklerde, askerlik ve savaş eğitimi, “töre”nin de gereği idi. Eğitim, büyükten küçüğe, töre içinde ve töre kanalıyla verilmekteydi. Doğum ve ad verme günleri törenlerle kutlanır; çocuklar, fare ve kuşları okla vurmaya çalışır ve ava götürülürlerdi. Erginlik çağına ulaşan erkek çocuklara baba/ata ya da ailenin yaşlı ve tecrübeli üyesi tarafından, erginlik töreninde kılıç, kemer ve kuşak kuşanır, kendi karakterlerine uygun at verilerek at yarışları yaptırılırdı. Konuyla ilgili olarak, Dede Korkut Hikayelerinde Dirse Han’ın 15 yaşındaki oğluna ad verilmesi hikayesine göre, bir aşık oyunundan bahsedilmektedir. Buna göre, taşa boynuz vursa un gibi öğüten azgın ve güçlü bir boğanın dışarı salınması ve bu boğayla oğlanın mücadelesi neticesinde oğlanın boğayı yenerek kendisine “Boğaç” adının verilmesi anlatılır. (Akyüz 2021; 7) Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan ordusuyla sefere giderken ırmağa geldiğinde Uluğ Ordu adındaki erin ağaçlardan sal yaptığını görür. Bu sal sayesinde sudan geçmek mümkün olmuştur. Oğuz Kağan da bu yetenekli askere Kıpçak Bey adını vermiştir. Aynı şekilde, Çürçek Kağan ile yapılan savaşta ele geçirilen ganimetlerin çokluğu ve ağırlığından hayvanların taşımaya gücü yetmez. Askerlerden birinin yapmış olduğu arabayla bütün canlı-cansız ganimetler taşınır. Oğuz Kağan bu arabayı yapmayı akıl eden yetenekli askeri bey yapar ve kendisine Kanglı (tekerlekli araba) adını verir. (Ahmetbeyoğlu 2019; 281) Dolayısıyla bilginin ve tecrübenin öneminin yanısıra bu bilgiye sahip olanın da ödüllendirildiği vurgusu bulunmaktadır. Türk’ün kabiliyetine ve toplum içinde göstermiş olduğu yararlılığa göre kalıcı ad verme işleminin yapıldığı görülmektedir. Karşılaşılan sorunlar karşısında alınan tedbirler ve bulunan çözüm yolları onları dinamik kılar ve yaşamın içinde aktif bir hale getirir. Türk bilgeliği de bunu bize göstermektedir. Hantal değil fakat bütüncül ve çözüm odaklı yaklaşımlara övgü vardır. Kadim Türk geleneğinde devam eden gelen töre, Türklere, eğitimde gelenekçi ve sistematik bir bilgi verirken; bilgelik, daha dinamik ve durağanlaşmaktan uzaklaştıran, bütüncül ve derinlikçi bir bakış açısı kazandırmayı vaad eder. Dolayısıyla töre ve bilgelik, birbirinden bağımsız değil, ayrı ama birlikte hareket etmektedir. Bilgelik, şartlara olaylara ve durumlara adapte olmayı beraberinde getirmektedir. Töreyle uygulayan Tanrı’dan kut alan yönetici, töreyi bilgeliğin ona kazandırmış olduğu dinamizm ve güçle gerçekleştirerek aktif hale getirir. Böylece, bilgi ve tecrübenin ete kemiğe bürünmüş hali olan “Törelî Türk” oluşur. (Önal 2016;792)

Türklerin aynı zamanda konargöçer bir toplum olmaları gereği, savaşta kullanmaları için, sürülerin güvenliği ve idaresi açısından kendilerine gerekli olacak at, köpek, kurt gibi





Kut Belgüsü Bilig: Devlet Alameti Bilgi

hayvanların eğitilmesine de oldukça önem verdikleri anlaşılmaktadır. Çünkü sürüye hâkim olma, orduya hâkim olmayı sağlar. Bu hakimiyette onlar için, atın değeri ve önemi ayrıdır. Türklerin atlarla hayatlarının ne kadar iç içe olduğunu gösteren, atlarını adeta vücutlarının bir parçası olarak gördükleri anlaşılan pek çok atasözleri bulunmaktadır. Onlara göre, “Atı olmayanın ayağı yoktur” (*At attan kiyin cat*), “At insanın kanadıdır” (*At-adamdın kanatı*), “Kuş kanadın, er atın”, “Baban varsa halkı, atın varsa dünyayı tanı (*Atañ barda el taanı, atıñ barda cer taanı*)” gibi sözlerle düşüncelerini ortaya koymuşlardır. (Belek 2015; 120) Burada, baba/ ata kavramının önemi olduğu kadar, devlet ve imparatorluklar kurabilmenin ön gereği bir at sahibi olmak ve onu iyi kullanabilme becerisine haiz olunması gerekliliği vurgulanmaktadır. Türklerin “Alp” insan tipi, cesur ve aynı zamanda bilge bir kişi olmak zorundaydı. Böylece tüm dünyaya hükmetme, dünyayı tanıma ve onu bilebilmek için akıl ve yeteneğin önemi ortaya konulmuştur. Oğuz Kağan kimliği, tüm dünya halklarının kendisine itaat etmesini isteyen güçlü bir yönetici, dışa dönük, kozmik bağlantısı olan, genişleme ve süreklilik isteyen, fetheden, göçer, akıncı ve düşmanla mertçe çarpışan ve en önemlisi de bilge bir kişilik olarak mitolojik anlatılarda tasvir edilen kahraman Türk atası olarak buna güzel bir örnektir. Görülüyor ki Türkler, Türk cihan hakimiyeti mefkûresine, mental açıdan hazırlık yaparak bunu da bilgi ve tecrübeyle destekleyerek kendilerini savunma, strateji yapma, taarruza hazırlamaktadırlar. Türklerin dünya görüşüne göre, atın süratli, hızlı ve atik olması, onu iyi kullananı diğer toplumlardan üstün kılmakta ve onları at üstünde kurulan devlet ve imparatorluklar olarak tarih sahnesine çıkarmaktadır. (Durmuş 1997; 13-19) Bu bakımdan bilgi ve iyi bir eğitimin önemine inanmış Türkler açısından bilginin güç olduğu inancının hâkim olduğu açıktır. Türklerde idealize bir toplum, bağımsız yaşamı hâkim kılmak olduğundan bu düstur gereği toplumun bireyleri bilgiden güç alarak cesaretli ve dayanışmacı olmak zorundaydılar.

Türk devletinin askeri karakterini oluşturan “ordu-millet” tasavvuru gereği, ordunun ve devlet teşkilatına seçilecek yetişmiş insanın yetişeceği ilk yer olan aile, orduyu da oluşturan iki temel unsurdan birisiydi. Önce orduda gelişen 10’lu sistemin sivil hayata yansımaları, büyük-küçük idarî sorumluluk alan hemen her görevlinin aynı zamanda birer kumandan olduğu anlayışının da hâkim olmasını sağlamıştır. (Kafesoğlu 2005; 284) Gerçekten de 10’lu sistem, sosyal ve idarî açıdan son derece önemli fonksiyonları olan bir sistemdi. Devlet güçleri soy, sop ayırımına bakılmaksızın 10’lu sisteme göre bölünmek suretiyle merkezden atanan komutanlar vasıtasıyla en üstte tek sevk ve idareye bağlanılıyordu. Bu şekilde hiyerarşik bir düzen ve birbirine yardımcı olan bir millet birliği meydana getirilmekteydi. Bütün idari yetkililer aynı zamanda asker olmaları hasebiyle disiplin ve sorumluluk bilinci bütün idari ve sivil kurumlara sirayet ettiği için devlet mekanizmasının askeri bir ciddiyet içinde çalışması sağlanmış oluyordu. Dolayısıyla Türklerde aile-ordu ve devlet ekseninde ilk eğitim uygulamalarının başladığını söylemek mümkündür. Uygur Türklerinde mevcut “baba gören ok yontar, ana gören elbise biçer”, “çocuğunu öğretmene ver, ondan alıp saraya ver”,





“bilmediğini sorup öğrenen âlim, utanıp sormayan kendine zalim”, “canlı bilgisiz ölü, ölü âlim diridir” atasözlerinde bilime ve bilgili olan kişiye övgü, iyi eğitim görmüş bir evladın üst düzey devlet işlerinde de görev alabileceği mesajının olduğu görülmektedir. Türklerde eğitimin, hem kişinin sosyal statüsünü yükselten bir faktör olduğu hem de bu yükselmedeki hedefin ne olması gerektiği hususunun devamlı surette vurgulandığı görülmektedir.

Orhun Yazıtlarında eski Türk eğitimi açısından kayda değer örnekler verilmektedir. Burada tarihten ders çıkarma, töreden ve atalarının ruhlarını bulunduğu kutsal Ötüken yışından uzaklaşmama öğüdü verilmektedir. Buna göre, Türk halkının başına gelen kötü olayları aşabilmek ancak o olaylardan ders çıkartmakla gerçekleşir. Devlet hayatında geçmişin tecrübelerinden ders çıkartmak ve bu yolda ilerleme kaydedilmesi gerekliliği Göktürklerden bu yana Türklerin başlıca devlet nazariyelerinden biri olmuştur. Bu anlamda bilginin devlet içinde kalması, sızdırılmaması ve istihbaratî faaliyetlerin içinde devletin aleyhine kullanılmaması için gerekli tedbirlerin alınması gerekliliğine de işaret edilir. İşbara Kağan tahta çıktıktan sonra Göktürk ülkesine gelen Ch’ang Sun-sheng adlı diplomat, saray çevresindeki bütün bilgi ve devlet sırlarını öğrenmiş kendi ülkesine döndükten sonra bu bilgileri kullanarak Göktürklerle nasıl başa çıkılacağını Çin İmparatoru Wen’e anlatmıştır. Bu olay, tarihte Türklerin Çin’e karşı bilgi sızdırılması konusunda ne derece dikkatli olunması gerektiğini hatırlatan dikkat çekici örneklerden birisidir. (Akar 2020; 22)

Yazıtlarda, Tanrı’dan kut alan kişi, seçilmiş Türk Hakanı, “*ellileri elsiz, hakanlıları hakansız koydu, dizlilere diz çöktürtüp başlılara baş eğdirdiler*” diyerek Türk Milleti’nin üzerine çöken acı talihten kurtuluş anlatılmaktadır. Kitabelerde yer alan alplık, bilgelik, “açı doyuran, çıplağı giydiren” yöneticilerden bahsedilirken, sosyal devlet ilkesi ve bilginin gücüne göndermede bulunmaktadır. Ancak bu şekilde Türk halkının istiklalini yitirmeyeceği, adil bir düzen anlayışı içinde iyi bir devlet yöneticisinin olunacağı söylenilmektedir. Burada bilgi, fazilet, iyilik, doğruluk, adalet anlayışı ve canlılara faydalı bir yönetici olmaktan dem vurulmaktadır. (Arat 1991; 258-259) Türklerde yöneticinin bilge olması, son derece önemlidir. Büyük Hun İmparatorluğu ile Mo-tun’un devlet teşkilatında, ki daha sonraki Göktürklerde de bu düzenin devam ettiği görülür- Sol Bilge ve Sağ Bilge Tiginlikleri mevcuttu. İşbara Kağan, seçim kurultayında dört kağanın oğulları içinde “en bilgisi” olduğu için kağan olarak seçilmiştir. Türklerdeki bir diğer belki de en önemli “sosyal devlet” hususunun, bilgili olmak için herhangi bir sınıf, kast sistemi ya da hiyerarşik düzen olmaksızın herkese kolaylıkla bu imkânın tanınmasıdır. Güney Çin’i zapteden Kubilay Han’ın müthiş kumandanı Beşbalıglı Uygur olan Ali Kaya’nın şöhret olmadan önce, “*tarlada çalışırken okumak için küreği attığı ve ders aldığı*” bilinmekteydi. Çingiz Han Devleti’nde hizmet eden Uygur büyükleri, bu şekilde bilgiye ulaşarak en üst mertebelere gelmişlerdir. Müslüman öğrenciler, Budist edebiyatı ile birlikte bütün Uygur edebiyatını öğrenişlerdir. (Ögel 2016; 245, 247)





Bilginin Sembollerle Aktarımı

Çin kayıtlarında, 574 tarihinde Kuzey Tszı Hanedanı İmparatorluğu döneminde Budizmin temel ilkelerinin (Nirvana Sudur) Türkçe'ye çevriltilip Budist keşişler tarafından Türklere dağıtılması emrinin verilmesi ve Göktürkler arasında bu şekilde bir Budizm propagandasının yürütülmesi, dönemin okuryazarlık oranının yüksek olduğunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Türklerin daha erken dönemlerinde bile küçük eşyalar üzerine çeşitli anlamları olan semboller ve motifler koyduğu daha ileri dönemlerde de yazılar yazdığı bilinmektedir. Altay ve Yenisey bölgelerinde bulunan küplerin üzerinde, nişanlanan bir genç kız için yapılmış bir armağan olduğu, sofrta takımlarının üzerinde " *İyi kahraman Umsug, bu yemeğin tadına bak!*"; " *Kahraman Amaş, kaderine bak!*"; " *Altın yemeğini ye!*"; " *Sağol, Sepinlig!*" gibi geleneğe uygun olarak iyi dileklerin yazıldığı görülmektedir. Uygurlar döneminde de Turfan'da bulunan bir yazı üzerinde " *Bilgi bilin ey beyim, bilgi sana eş olur, bilgi bilen insana, bir gün devlet yar olur, bilgili insan beline, taş kuşansa kaş olur, bilgisizin yanına altın konsa taş olur*" yine devlet idarecilerine tavsiyeler verildiği görülmektedir. Bir başka örnekte, Minusinsk Müzesindeki, "Cur" yazılı bronz plâka, Fergana'da bulunan ve "İnanç" yazılı bronz yüzük, Tuva'da bulunan Aymırlık kurganlığından kemik yay parçaları, bir kemer takımında yer alan ağır uç plâkanın üzerindeki yazıt dikkat çekmektedir. Bu plakanın, seferin hayırlı geçmesi için dilekleri içeren bir nevi tılsım ve koruyucu olduğuna inanılıyordu. Bu çeşit, hayırlık dilekleri ve üzerindeki yazılar, eşyaları tılsımlı hale getirmektedir. (Vasiliyev, 2000:1050) Türklerde Tanrı'ya iletilen ve başvuru yazıtları taşıyan tılsımların kullanılması, aynı zamanda dinî kültürün yüksek düzeyini ve runik yazmanın çok çeşitli şekillerde uygulandığını gösterir. Güneyde Kuzey Toharistan, Kala-i Kafimigan arkeoloji anıtı ve kuzeyde Doğu Aral boyu ve Kızılkum gölünde bulunan çini eşyalar üzerindeki yazılar, Türkler arasında runik alfabenin kullanım genişliğini kanıtlaması açısından son derece önemlidir. Bernştam'a göre çini parçalar üzerindeki bu yazıtlar, küplerin çapı ve görevini göstererek aynı zamanda kime ait olduklarını ve üreticinin isimlerini belirtmesi bakımından eşsizdir. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda Türkler tarafından yapılan kılıç, kama, kasatura, meç vb. kesici ve delici silahların namlunun balçakla birleşme noktasına doğru aynı şekilde o silahu yapan ustanın ya da fabrikanın üretim seri numarası ya da yapan kişinin isminin yazılı olduğu bir mührün damgalanmaya devam edildiği görülmüştür. (Yücel 1965; 67) Türk runik ve benzeri işaret ve yazıların Türkistan'ın pek çok bölgesinde bulunması, Türklerin yazı, şekil, sembol ve tamgalar yoluyla o eşyanın ait olduğu kişi ya da topluluğun ismini ya da ait olduğu kişinin mesleğini, ünvanını gösteren, yapıma amacı hakkında bilgi veren ve zaman zaman da Altay ve Yenisey bölgelerinde bulunan nişanlanan kızlara verilen küpler örneğinde olduğu gibi düğün, nişan törenlerinde eşyayı veren kişinin iyi niyet ve hayır dileklerini içeren son derece önemli ve dönemin kültür ve medeniyetine bakıldığı zaman üst düzey bir iletişim aracıydı. (Yıldırım 2020; 35) Burada dikkate değer olan, bu eserleri gören, inceleyen, bakan kişinin bilgilendirilmesi olduğu kadar aynı zamanda gelecek nesillere bir iz bırakmak





istemeleridir. Tarihin karanlık ve tozlu sayfalarında kalmak istememeleri, bilginin ileriye taşınması, tecrübe aktarımı ve soya geçmişin hatırlatılması Türklerin faziletlerinden olsa gerektir. Türklerde sosyal yaşamının içinde ölüm sonrası ve yas anında bile bilgiden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bilge Kağan tarafından, Köl Tigin adına diktirilen yazıtta, yaşadığı büyük üzüntü “körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boldı”, (Görür gözüm görmez gibi, bildiğim bilgi bilinmez gibi oldu) şeklinde ifade edildiği görülmektedir. (Akar 2020; 28)

Devlet yönetiminde sadece yönetim ve kuvveti temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yaşamda çok daha geniş bir kullanım alanına sahip olan tamgalar, bilginin araçlarından bir tanesiydi. İşaret veya nişan koymaya yarayan semboller olarak da nitelendirilen tamgalar (Gülensoy, 2007:265), Türklerin ait olduğu boyu, uruğu göstermesinin yanısıra işaret ettiği kavmin hayvanlarını, toprağının sınırlarını ve genel olarak o boya ait her nevi taşınır taşınmaz mala basılmaktaydı. Dolayısıyla işaretler, topluma bir kimlik kazandırıp düzeni sağlıyor, kargaşa ve karışıklıkları önlüyordu. O boyun, uruğun imzası niteliğini taşıyor, hüviyetini gösteriyordu. Kronolojik cetvel görevini de üstlenen tamgalar, yöneticileri ve onun hâkim olduğu yılları tarihçiler açısından netleştirmekteydi. (Albayrak-Badam 2021; 414) Türk mitolojisi ve sanatı açısından da son derece önem taşıyan bu tamgaların siyasi-askeri mahiyeti olduğu gibi toplumsal manada da adeta bir nevi totem işlevi görmekte ve kutsal atalara ait ruhları barındıran-mitsel ve büyümlü bir gücü bulunmaktaydı. Toplum psikolojisine cesaret verici, itici ve yönlendirici bir güce sahipti. Dolayısıyla burada somut bilginin soyutlaşıp geçmiş atalarına uzanarak yine mânâsal âlemde ete kemiğe bürünerek daha güçlü şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu ortaya çıkış, somut bilgiden daha korkusuz, daha savaştı, daha dogmatik ve tartışmasız daha motivasyon içeren kült bir bilgidir.

Bilginin Sanat Yoluyla Aktarımı

Kadim dönemlerden bugüne, bilginin değiştiği ve dolayısıyla onu aktarma yöntemlerinin de geliştiği görülmüştür. Yazıdan önce Türkler mevcudiyetlerini ve aidiyetlerini, bilginin sembolize edilmiş çeşitli hallerinde sanatsal motiflerle göstermeye çalışmış ve adeta bir zamanlar “biz buradaydık” dercesine mesajlarını gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmışlardır. Yazıdan sonra ise, Orhun Anıtlarının Türk eğitim tarihinde son derece önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Türk milletinin geçmişten ders alması için başlarına geleni ya kendi ölümlerinden sonra yakınları tarafından ya da tarihi şahsın bizzat kendisi tarafından kaleme alınarak ders niteliğinde gelecek nesillere aktarılması söz konusuydu. Bu kitabelere çoğunlukla, Çin ile ilişkiler, karşı tarafın oynadığı entrikalar, devletin içindeki hainler ya da Türk boylarının birbirleriyle olan mücadeleleri ve birlik içerisinde olmamaları konu olmuştur. Geçmişte yaşanan bu felaket ve yıkımlardan Türk milletinin ders alması, bağımsızlığın değerinin bilinmesi gerekliliği, bir olmanın önemi, Türk milletini felakete sürükleyen olumsuz davranış ve alışkanlıklardan vazgeçilmesinin hayati





Kut Belgüsü Bilgi: Devlet Alameti Bilgi

öneminden bahsedilerek adeta bir toplumsal özeleştirme yapılmıştır. Buradan gelecek nesillerin ders alıp aynı hataların yapılmasının engellenmesi ve kendilerine yeni bir rota çizilmesi öğütlenmiştir. Dolayısıyla Türk milletinin ilk siyasal eğitimcisi olarak bu yazıtları yazarlar kabul edilebilir. (Akyüz 2021: 13)

Bilginin özü aynı kalsa da yıllar içerisinde gittikleri farklı coğrafya ve tanıştıkları yeni din ve kültürlerle Türk devletinin sembollerinin yoğrulmuş olduğu görülmüştür. Göktürklerin ecdadı Tsü-k'ü Meng-sün (M. 367-433) devrindeki sanat anlayışına bakıldığında da Budizmle yoğrulmuş Türk sanatının en nadide örnekleriyle karşılaşmaktadır. Bu sanat eserlerinin içinde yer alan sembollerin, Türklük alameti işaret ve bilgilerin nesilden nesle aktarımının devamı niteliğindedir. Bu devirde batıdan doğuya uzanan kaya silsileleri üzerine "Öy" adı verilen mağara mabetlerinde alçıdan ve taştan heykellerin olduğu görülmektedir. Bu heykellerin her biri birbirinden farklılık arz etmekteydi. Alçıdan yapılan "toyin"ler (Türkçe Budist rahip), o kadar canlı idi ki onların âdeta hareket ettikleri düşünülüyordu. Turfan'da bulunan ve Meng-sün'ün oğlu Tsü-k'ü An-chou dönemine ait Burkan heykellerinin hem buldukları konum açısından hem de heykellerin görsel muntazamlığı karşısında hayrete düşmemek elde değildir. Sütun kaidelerinin her birinin tepesi dilimli bir kubbe şeklindeydi. Kubbenin altında oyulmuş sekiz hücre bulunmakta ve her birinde küçük Burkan heykelleri bulunmaktaydı. Türk Budist metinlerinde Burkanlar, "*linhua orun*" adı verilen lotus çiçekleri şeklinde mindere oturtulmuş vaziyetteydi. Sütun kaidesinin alt kısmında sütunu adayan kişinin ismi, adağın yapıldığı tarih ve Budist dini metinlere adını veren "*sutra*"lar yazılıydı. Sutraların yazılı olduğu bölümlerin altında sekiz köşeli kaide bulunmakta ve her bir cephesinde birer olmak üzere sekiz yürüyen mabud tasvir edilmekteydi. Bu mağara mabedinde hakimiyetin, gücün ve iktidarın rengi olan koyu kırmızı rengin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Türk ikonografisinde önemli yeri olan palmet figürlerinin, üç yapraklı taçların, iki başlı ejderlerin (evrenin) ve bağdaş kurmuş vaziyette oturan devlet yöneticilerinin bolca figürleri mevcuttur. Türk sanatının en önemli üç özelliği olan güçlü bir ifade, kırmızı rengin yoğun kullanımı ve grafik temayüllü bir tekniğin bu mabetlerde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra dönemin hakîm gücünün kim olduğu, onun portresi, kültürel ve dinsel motifler yer almaktadır. Meng-sün'ün devrinde onun hizmetinde bulunan bilgin Dharmarakşa'nın kıymetli yazmalara verdiği önem ayrıca önemlidir. Öyle ki, Dharmarakşa'nın özellikle gece yolculuklarında yazmalar çalınır korkusuyla, kaldığı hanlarda onları yastığının altına sakladığı görülmektedir. Meng-sün ömrünün son yıllarını okumakla geçirmişti. Onun döneminde, Çin'den ve Hindistan'dan yazmalar getirilmekte ve bu yazmalar tercüme ettirilmekteydi. Budizm'in bir kolu olan Mahayana dini ve felsefesi hakkında dönemin en büyük kütüphanelerinden birini kurmuştu. Bu kapsamda, geçmiş ataların kuşaktan kuşağa aktarılma geleneğinin güzel bir örneği olarak Tunhuang ve Liang tarihlerinin de bu dönemde tarihçilere yazdırıldığı tahmin edilmektedir. (Esin 1971; 319, 323)





Türklerin Saka, Kuşan, Akhun, Gazneli, Türk Tegin-Şahlar, Delhi Türk Sultanlıkları ve Babürlüler dönemlerinde Kabil (Kuzey-Doğu Afganistan), Kandahar (Afganistan'ın güneyi) ve Keşmir'i içine alan Kuzeybatı Hindistan bölgelerindeki hakimiyetleri boyunca bastırdıkları sikkeler üzerinde Göktürk Kağanlığı'ndan devam edegelen tamgalar ve semboller görülmektedir. Bu semboller, oradaki Türk kültürü ve hakimiyetinin izini sürmemize yardımcı olmaktadır. Bahse konu eski Türk sembolleri arasında kotuz, kün-ay, kurt ve kuş motiflerinin yanısıra "tigin" gibi Türkçe ünvanların kullanılmış olması Türklerin bu semboller vasıtasıyla "tarihe not düşme ve varlıklarını gösterme" gayretlerinin devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. (Cumaniyazova 2014; 16)

Bilginin Kutbu: Bilim İnsanları ve Devlet Adamları

XI.nci yüzyıla gelindiğinde Orta Asya kentlerinden Balasagun'da dünyaya gelen ve dönemin zengin kültür ve bilim ortamında Farabî ve İbni Sinâ'nın etkisinde yetişen Balasagunlu Yusuf'un Türk devlet yönetimi ve bilginin önemi hakkında yazmış olduğu emsalsiz eser hafızalara kazınmıştır. Kutadgu Bilig adlı bu eser, Kaşgar'ın hükümdarı Hasan bin Süleyman Arslan'a sunulmuş ve kendisine Has Hacıp (Baş Mabeynci) ünvanı verilmiştir. (Ağca 2014; 80) Kutadgu Bilig'de tıpkı erken dönem Türk yazıtlarında olduğu gibi dört soyut karakter üzerinden yöneticiye "biliglig çıkarmasa bilginin tilin, yarutmaz anın bilgi yatsa yılın", "bedük bilgi birle üküş erdemi, biliglig ukuşluğ bodun ködrümü", "biligligke bilgi tükel ton aş ol, biligsiz kılınç yawuz koldaş ol", "bu yanlıg beg erdi bilgi öze, tirildi yorıdı kılınçın tüze", "biliglig bilig berdi bilgin köre, köni çn kişi bolsa közke süre", "kişi öğrenir bilgi artar üküş, neçe öğrenip ukşa bolmaz ukuş", "idi yakşı aymış bilig bérğüçi biligsizke öt saw erig bérğüçi", bilgiye sahip olmayanlara öğüt, nasihat ve bilgi vermenin erdeminden bahseden pek çok özlü söz bulunmaktadır. (Kaçalın 2008; 19, 23, 25, 29, 33, 41, 69, 97, 102)

Balasagunlu Yusuf tarafından Kutadgu Bilig'de bahsedilen ve devlette olması gereken "asil insan" tipolojisinin, hem bu eserin kaleme alındığı dönemden önceki hem de sonraki yüzyıllarda gerek kaya resimlerinde, bastırılan para ve mühür üstlerinde gerekse de devletin hâkim güçlerini betimleyen heykel ve mimari sanat eserlerinin tasvirlerinde sıklıkla görülmektedir. İnsanların başı olması gereken iki tip insandan bahsedilir. Biri bey ise diğeri âlimdir. Bey, memleket ve kanunları bilgi ile ele alır, işlerini akılla çözer. Âlimler ise, insanı devlete ve Kut'a kavuşturur. Buradaki bilgi anlayışı, teorik değildir. Gündelik hayata dair pratik çözümler ürettiği için canlı ve yaşamın içindedir. Bulduğu çözümlerle hayatı kolaylaştırır, bilgi aracılığıyla insanoğlu iyi ile kötüyü ayırmayı başarır. Devletin işleyişi bilgiye bağlıdır; dolayısıyla bilgi beraberinde düzeni, hâkimiyeti, adaleti getirir. Kutadgu Bilig'de yer alan belki de en önemli söz, bilgi ve aklın insan için bir köstek olduğudur. Çünkü köstekli olan kendisine yakışmayacak hareketlerde bulunmaz. Bilginin akılla birlikte beraberinde feraseti getireceği vurgusu, devleti yönetenlerin dikkat etmesi gereken önemli bir husustur. Kuru akıl, tek başına işlevsizdir; feraset duygusu ise insana nerede duracağını





öğretir. Köstek, olumsuz manada değil tam tersi bir cankurtarandır. Hata yapmayı engelleyen bir ön kontroldür.

İnsanoğlunun birbirleriyle ilgili deneyimlerini kodlamak için kullandıkları başlangıçta rastlantısal olan sesli semboller sistemi olan dilin de Türkler tarafından devlet yönetiminde bilginin aktarıcısı olarak başrolde görüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla insanın ve o insanın içinde yer aldığı toplumun en çarpıcı kültürel özelliğini dil oluşturmaktadır. Karahanlılar döneminde Türklerin oluşturduğu kültür ortamında yetişmiş ve daha sonra bu ortamın öncü geliştiricisi olan Kaşgarlı Mahmud, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla 1072-1074 tarihlerinde kaleme aldığı Divanu Lügati't-Türk adlı eseri, Türk eğitim tarihinde son derece önemli bir yerdedir. Kaldı ki kendisi bu eseri kaleme aldığı dönemde, Arapça dilinin ezici bir üstünlüğü mevcut olup bilim dili olarak da kullanıldığı bir dönemdir. Kaşgarlı, dil öğretirken betimlemeler, örnekler ve sık sık geriye dönük tekrarlar üzerinden bir eğitim çizgisi belirlemiştir. O, bu eseriyle sadece dil öğretmekle kalmamış aynı zamanda Türk kültürünü de tanıtmaya çalışmıştır. (Ercilasun, 2020: 25, Akyüz, 2021: 35, 38)

Karahanlılar dönemi, dünya eğitim ve bilim tarihinde önemli bilim insanlarının yetiştiği bir dönemdir. Özellikle devlet adamları, eğitim-öğretim faaliyetleri ve bilimin gelişmesine önem vermiştir. Bu dönemde, medreseler ve bilim merkezleri kurulup gelişerek yayılmıştır. Farabî, Belhî Nişaburî, Belhî Ebû Zeyd, Harezmi Birunî, İbn-i Kesîr, İbn-i Sinâ gibi eğitim tarihine katkıda bulunan pek çok bilim insanı yetişmiştir. Felsefe, ahlâk, mantık, metot, psikoloji, kimya, fizik, astronomi, siyaset, geometri, sosyoloji, tasavvuf, edebiyat, dil ve musikî alanlarında çok önemli eserler kaleme alınmıştır. Farabî'nin eğitim görüşlerinde esas olan, mutluluğu bulma ve bireyi topluma yararlı bir hale getirmektir. Üç tür eğitimciden bahseden Farabî'ye göre, ailenin reisi, aileyi oluşturan fertleri; öğretmen, çocuk ve gençleri ve devlet başkanları da milleti eğitmekle yükümlüdür. Özellikle devlet başkanlarının bazen zorlama çoğunlukla ikna yöntemine başvurabileceğini fakat bunun da bilgi ve beceri gerektirdiğinden bahsetmektedir. Döneminin çok ilerisinde olan İbn-i Sina, sık sık Eflatun ve Aristo ile kıyaslanmaktaysa da onlar bilim ve sanatla uğraşmayı yalnızca hür olan insanın işi olarak görürken İbn-i Sina, eğitim ve bilimle uğraşma işini herhangi bir düzeydeki sınıfla sınırlandırmaz. İnsanın toplum içindeki yeri ne olursa olsun bilim ve sanatla herkes meşgul olabilir. Eğitimin ve bilginin temel amacı, insanın önce kendisini sonra toplumu iyileştirmesi ve geliştirmesidir. (Akyüz 2021; 21, 24, 29)

Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya getirdikleri konar-göçer kültür ve eski Türk inanışlarının izlerinin İslamiyet'e girdikten sonra da devam etmesi sebebiyle, Türk dervişler, kamlık kültüründen pirlığe evrilen süreçte ozanlara büyük saygı duymaktaydılar. İslamî esasları ve veli insan tipolojisini yerleştirmeye çalışan ve kendilerine Horasan Erenleri de denilen bu kişiler, Diyar-ı Rum dedikleri Anadolu'ya vardıklarında sufi, ata, şeyh, baba ve derviş olarak ribat ve dergâhlarda sohbet etmişler; hikmet denilen deyişleri köylere, şehirlere,





yaylak ve kışlaklara taşımışlardır. İşte bu ilk Türk sûflerinin en önemlisi Hoca Ahmed Yesevî'dir. Kendisi Dîvân-ı Hikmet adıyla kaleme aldığı eserde, güzel ahlâk, Peygamberin hayatı ve mucizeleri, cennete kavuşmanın yolları, cehennem korkunçluğu ve dervişliğin faziletlerine dair övgüler bulunmaktadır. Fuad Köprülü'ye göre, Dîvân-ı Hikmet'te iki önemli unsur yer alır. Bunlardan birisi İslam, diğeri ise, Türklerin eski halk edebiyatından alınan unsurdur. (Köprülü, 1976:197) Daha sonraki yıllarda Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre, Hacı Bayram, Sarı Saltuk gibi nice onun takipçileri şiirlerde, deyişlerde ve tebliğlerinde onun yolunu ve fikirlerini devam ettirmişlerdir. İslamiyetle konar-göçer Türk kültürünü bir potada eritmiş ve onu toplumun en üst kesiminden uçlara kadar geniş kitleleri içine alan birleştirici esaslarla bağlamışlardır. Orta Asya'dan Kafkaslara, Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar uzanan geniş coğrafyada Türk toplulukları arasında var olan dil ve kültür bütünlüğü, Ahmet Yesevî ve onun takipçileri sayesinde oluşmuştur. (Çakan, 2009:193)

Türk kültürü, diliyle ve diniyle bir bütün olup özellikle Türk dilinin kullanımının yaygınlaştırılması hususu Türklerin kurmuş olduğu devletlerde eğitim açısından olduğu kadar siyasi açıdan da tarihte önemli hadiselerle sebep olmuştur. XIII. üncü yüzyılın sonlarında, Siyâvuş'un, II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia eden Karamanoğlu Mehmed Bey, Selçuklu başkenti Konya'ya giderek onu hükümdar ilan etmiş ve arkasından Türkçe'yi devletin resmi dili ilan etmiştir. (Turan, 1971: 562) Bu gelişme, Türk devlet kültüründe son derece önemli bir hadisedir. Dönemin kaynakları tarafından söz konusu şehzadenin düzmece ilan edilip araştırmacılar tarafından da konunun tartışılması, bu çalışmanın esas konusu olmayıp burada Türk devlet kültürü ve politikası açısından Türkçe diline sahip çıkılmış olması dikkat çekicidir. Netice itibariyle dönemin konjonktürüne bakıldığında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğolların ezici üstünlüğü karşısındaki siyasi konumu ve durumu göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla Mehmed Bey'in önderliğindeki Karamanlı Türkmenleri Selçuklulara değil, Moğollara karşı ayaklanmışlardır. Burada esas unsur, Türk Devleti'nde Moğolların Konya merkezli Selçuklu bürokrasisindeki mevcut etkisini kırmak ve Selçuklu Divanı'nda görevli Moğol kâtiplerini hedefe koyarak Türkçe vasıtasıyla onları hizaya getirmeye çalışmak ve siyasi bir mesaj vermek olmalıdır. (Başkan, 2012:56, 63) Kaşgarlı'nın üzerinde ehemmiyetle durduğu konu, Türkçe dil hususudur. Bu anlamda, siyasi ya da diğer gerekçelerle olsa da, dil öğretimi aynı zamanda Türk kültürünü de beraberinde getirir ve onu tanıtmaya ve yaygınlaştırma amacını güder. Divânu Lûgati't-Türk, sadece zengin bir sözlük olmayıp aynı zamanda Türklerin lehçelerini, inanış ve yaşayışlarını, töre, gelenek ve atasözlerini kapsamaktadır. Bir başka örnekte, Kûhistan yöneticisi Keykâvus'un oğlu Gilânşah'ın kaleme aldığı ve içinde çeşitli konularda öğütlerin yer aldığı Kâbüsnâme, her ne kadar Fars kültür ve eğitiminin ağırlıklı olduğu bir eser olsa da Türk eğitim tarihinde önemli bir eserdir. Fatih'in babası II. Murat'ın Türkçe'ye çevirttiği eser, önce Selçuklu sonra da Osmanlı dönemi Türk sultan ve beylerinin eğitim, anlayış ve gelenekleri üzerinde etkili olmuştur. (Akyüz 2021; 114)





Kut Belgüsü Bilig: Devlet Alameti Bilgi

Türklerde eğitim, başlangıçta ailede başlayıp sosyal açıdan yaşam becerisi kazanmak ve hayatta kalmak olarak ortaya çıksa da zaman içinde yeni yurt tutup yerleştikleri bölgelerde bu durumun siyasi bir tavır ve duruş olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan geleceğin devlet yöneticilerinin tecrübe kazanmaları çok daha fazla önemli olmuştur. Tecrübesiz tigin ve daha sonraki dönemlerin şehzadelerinin yanlarına verilen hem askerî hem de idari açıdan deneyimli devlet adamları, onları âtînin güçlü Türk yöneticileri yapma hedefiyle yola çıkmışlardır. Anadolu'ya gelen Selçuklu devlet adamlarından başta Tuğrul Bey, Alpaslan, Melikşah, Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud gibi pek çok Türk devlet adamı, bilginlere, sanatkârlara, büyük saygı göstermiş ve eğitim-öğretimin medrese ve mektepler kanalıyla yayılmasına yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. 1040 yılında Nişabur'da Tuğrul Bey tarafından kurulan ilk Selçuklu medresesinden 1067 yılında Bağdat'taki Nizamiye medreseleri gibi yükseköğretim kurumlarına kadar ülkenin her yerinde eğitimin yaygınlaşması ve kurumsallaşması için adımlar atılmıştır. Selçuklu Türkleri döneminin atabegler ve Osmanlı Devleti'ndeki lalalar, devletin resmi görevlileri olup genç Türk yöneticilerinin siyasi ve askeri açıdan eğitimi olmaları ve devlet idarecisi olarak pratik yapmaları için gönderildikleri bölgelerde kendilerine danışmanlık yapan resmi ünvanlı deneyimli devlet adamlarıdır. Bu kişilerin aynı zamanda, genç namzetlerin herhangi bir dış tesirden etkilenerek çıkartabilecekleri olası isyanlara karşı da engelleyici bir vazifeleri bulunmaktaydı. Elbette bu kuralların sıklıkla ihlâl edildiği ve görünürde naibi olduğu şehzadeyi tahta çıkarmak, gerçekte ise devletin yönetimini kendi eline almak için bu görevlilerin bir kısmının iç çekişmelere ve taht kavgalarına ateşle yaklaştıkları da görülmüştür. Devletin bilgili devlet adamlarına sahip olması ve böylece halkın da eğitilmesi esas tarih boyunca zaman zaman gelişen olaylar neticesinde pratikte sekteye uğrasa da bu durum Türk devlet anlayışının sağlam bir "Bilge Bögü" teorisinin olduğu gerçeğini değiştirmez.

Türklerde eğitimin, aile, askerlik, din ve devlet yönetimine kadar giden geniş bir yelpazede, insan yaşamının her noktasında yer aldığı görülmektedir. Bilgi sadece devlet için bir araç değil aynı zamanda yöneticisinin erdemli, adaletli, edepli ve başkalarına faydalı olmaya gittiği yol için bir amaçtır. Bu yol, bilge bilig, et-öz bilig, köngül bilig, köz bilig, öd bilig, til bilig, doğmaz batmaz bilgi, tuymak bilig gibi insan-ı kâmil olma derecesine hazırlayan, insanı, olgunluk ve aydınlanma seviyesine götüren bir süreçtir. Tarihi kitabeler ve öğüt tarzı yazılan eserlerde özellikle devletin yöneticisi ve yardımcılarının bilgili olması hususu, devlet ile milletin idaresiyle ilgili olması açısından ayrıca vurgulanmıştır. İyi bilgi değerli görülürken kötü bilginin, devlet ile milletin birliğini ve düzenini bozacağına altı çizilmiştir. Burada yer alan kötü bilgi (anyığ bilig), aynı zamanda Türk Milleti'ni yok etmek, parçalamak için kışkırtan kötü kişi (ayığ kişi)dir. (Ögel 2016; 243)





Sonuç

Netice itibariyle, soyut bilgi somutlaşarak bilgeliğe erişmiş, canlanmış ve şahsiyete bürünmüştür. O halde devlete sahip çıkmak ancak bilgili yöneticilerin işidir. Bilgiye değer veren yönetici, vezirlerini de bilge kişiler arasından seçer. Böylelikle, devletin en üst kademesinden başlayarak topluma kadar uzanan bir refah ve adalet çağı başlar. Özellikle Göktürk çağından itibaren yazıtlarda başlayan ve daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde de tekraren devam eden öğütlerde, Türk devlet yöneticileri, hataların tekrar edilmemesi için sıklıkla gelecek nesillere nasihatlerde bulunmuşlardır. Türklerin bilgelikten ve törelerinden uzaklaşmamaları gerektiği aksi takdirde Türk Devleti'nin yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağı ehemmiyetle vurgulanmıştır. Platon'un ünlü eseri "Devlet"te, yer alan bir mağara benzetmesi alegorisi vardır. Buna göre, insanın bilgiye ulaşma süreci ve gerçekliği algılamadaki sınırlarını mağaradan hiç çıkmayan insanlara benzetir. Mağara duvarlarına yansıyan gölgeleri "gerçeklik" olarak algılayan insanın algısı, mağaranın içiyle sınırlıdır. Gerçek dünyayı asla görmemiştir. Bilgiye ulaşmanın ilk aşaması, mağaradan çıkmayan insanın sınırlı algısıdır. Ancak eğitim ve düşüncel çabalarla dış dünyanın varlığı ve gerçekliği fark edilmeye başlanır. İkinci aşama, mağaradan dışarı çıkan kişinin doğrudan güneş ışığına maruz kalmasıdır. Zorlayıcı olan bu süreç, bilgiye ulaşılmada kabul gören bir yöntem değildir, acı vericidir. Üçüncü aşama ise, mağaranın dışından içeriye geri dönen bireyin mağarada kalan diğerlerini bilgiye ulaştırma çabasıdır. Burada zor olan, içerdekilerin dışarıda kalanları ikna etme süreci olup bilgi ve gerçeği kabul etmede gösterdikleri direncin kırılmasıdır. Mağaradaki alışkın oldukları gölgeleri terk etme ve yeni dünya keşfetme konusunda isteksizdirler. İşte, Platon'un mağara benzetmesi örneğinde, Türkler bu mağaradan çıkma hususunda yenilikçi, meraklı ve ideal devlet düzeninin ve yöneticilerinin ancak aydınlanmış bilince sahip olanların içinden çıkacağı düşüncesiyle hareket eden bir millet olmuşlardır.

Kaynakça

- Ağca, Ferruh (2014). "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacip", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss. 79-88.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2019). *Sorularla Eski Türk Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Akar, Ali (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Yahya (2021). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö 1000-M.S 2021)*, Pegem Akademi, Ankara.
- Albayrak, Fatma ve Azzaya Badam (2021). "Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları ve Damgaları Çerçevesinde Türklerde Damga Kültürü", *Kökler Yay Çeken Kavimlerin Şafağı, Dil Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnografya Işığında Altay Halklarının Kökeni*, (Haz. Sergen Çirkin), C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ss. 413-444.





Kut Belgüsü Bilig: Devlet Alameti Bilgi

- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Başkan, Yahya (2012). "Karamanoğlu Mehmed Bey ve Türkçe Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 199, ss. 55-64.
- Belek, Kayrat (2015). "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2015/16, ss. 111-128.
- Cumaniyazova, Firuze (2014). "Tarihi Kuzey Hindistan'da Bulunan Arkeolojik Buluntular ve Onların Köktürklerle Özdeştilmesi Üzerine", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı II): 14-18.
- Çakan, Varis (2009). *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları*, Binyıl Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İlhami (1997). "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", *Gazi Üniversitesi F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 13-19.
- Esin, Emel (1971). "Göktürklerin Ecdadından Tsü-k'ü Meng-sün (M.367-433) Devrinde San'at", *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, S. 100, Yıl: IX, Şubat, ss.314-334.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaçalin, Mustafa. *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig*, T.C., Turizm ve Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 3137 Kültür Eserleri, e-kitap. Online erişim: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html>
- Kafesoğlu, İbrahim (2005). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kaşgarlı Mahmud (2000). *Divanu Lügati't-Türk*, (çev. Ahmet Bican Ercilasun- Ziyad Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (2020). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Önal, Mehmet (2016). "Türk Bilgelik Geleneğinin Kökleri ve Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri'ne Yansıması", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 2. Cilt, İstanbul, ss.784-806.
- Sarı, İbrahim (2017). *Türklerde Spor*, (e-kitap) NET Medya Yayınları, Antalya.
- Turan, Osman (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Vasiliyev, Dimitri D. (2000). "Göktürklerin Okuma Yazma Bilmeleri Sorunu", *Erdem*, Cilt:12, Sayı:36, ss. 1045-1054.
- Yıldırım, Elvin (2020). "Türk Boylarından Kurikanların Maddi Kültür Unsurları", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, Mayıs-Haziran 2020, C.125, S. 246, ss.27-40.
- Yücel, Ünsal (1965). "Türk Kılıç Ustaları", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 7-8 (1964-1965) ss.59-97.

